

BARBARA OTFINOWSKA

Dział Dokumentów Życia Społecznego ZNiO

PRZYSZLI ŻEBY ZOBACZYĆ POETĘ...
POSTSCRIPTUM DO WYSTAWY
RÓŻEWICZ W ZBIORACH GABINETU
KULTURY WSPÓŁCZESNEJ WROCŁAWIA
I DZIAŁU DOKUMENTÓW ŻYCIA SPOŁECZNEGO ZNiO

Przyszli żeby zobaczyć poetę... – to nazwa wystawy poświęconej zmarłemu przed czterema laty Tadeuszowi Różewiczowi, przygotowanej przez pracowników Działu Dokumentów Życia Społecznego: Andrzeja Kraszę-Lewalskiego, Lilianę Nawrot-Łakomic, Barbarę Otfinowską i Iwonę Zygmuntowicz. Za projekt graficzny odpowiadała Zofia Jaros. Ekspozycję można było oglądać od 29 kwietnia do listopada 2016 roku w Ogrodzie Barokowym między ul. Szewską a Zaułkiem Ossolińskim. Tytuł został zaczerpnięty z utworu poety¹, którego rękopis znajduje się obecnie w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Natomiast pomysł zorganizowania wystawy miał związek z mianowaniem Wrocławia Europejską Stolicą Kultury 2016, a wyszedł od Iwony Zygmuntowicz – kierownika Działu DŻS. Dlaczego wybór padł na twórcę, który postawił sobie za zadanie: „Stworzyć poezję po Oświęcimiu”²?

Otóż miasto, którego oficjalne hasło promocyjne brzmi „Wrocław – miasto spotkań”, stało się, szczególnie po drugiej wojnie światowej, miejscem spotkań ludzi nauki i kultury, takich jak: Hugo Steinhaus, Eugeniusz Geppert, Henryk Tomaszewski, Jerzy Grotowski czy właśnie Tadeusz Różewicz.

Od przeprowadzki do Wrocławia w 1968 roku Tadeusz Różewicz współtworzył kulturalny pejzaż tego miasta. W miesięczniku „Odra” publikował felietony, odmiany tekstu *Kartoteki* oraz wstrzymaną przez cenzurę sztukę *Pogrzeb po polsku*. O pierwszym z dramatów w rozmowie z Kazimierzem Braunem powiedział:

¹ T. Różewicz, *Przyszli żeby zobaczyć poetę*, [w:] *idem*, *Poezja*, t. 2, Kraków 1988, s. 427.

² *Ibidem*, s. 343.

Nie napisałbym *Kartoteki*, jakbym w Polsce nie był od roku czterdziestego piątego, przez okres stalinowski, aż do października roku pięćdziesiątego szóstego. Tam są wątki autobiograficzne. Ale autobiograficzne w sensie losów pokolenia, a nie jednostkowym³.

W stolicy Dolnego Śląska Różewicz intensywnie pracował wspierany przez dwóch znanych krytyków, profesorów wrocławskich uczelni: Józefa Kelerę i Jacka Łukasiewicza. W wydawnictwie Ossolineum ukazały się trzy tomy jego dzieł: *Poezje zebrane* (1971), *Sztuki teatralne* (1972) i *Proza* (1973). W roku 1972 ukończył pisanie dramatu *Do piachu*, który opublikował w „Dialogu” w 1979 roku. W cytowanej wyżej rozmowie przyznał: „[...] nie napisałbym *Do piachu*, gdybym nie był w partyzantce. Zamiast tego napisałbym pewnie jakąś książkę w typie Lema [...]”⁴.

W 1994 roku Różewicz został Honorowym Obywatel Wroclawia. Natomiast w 2008 roku stał się pierwszym laureatem Wrocławskiej Nagrody Poetyckiej „Silesius”, którą otrzymał za całokształt twórczości.

Warto wspomnieć, że Różewicz – uznany dzisiaj za jednego z najważniejszych dramaturgów XX wieku – właśnie we Wrocławiu w latach siedemdziesiątych został doceniony przez nową generację reżyserów. Jego sztuki: *Białe małżeństwo* (1975), *Przyrost naturalny* (1979) i *Pułapkę* (1984), wystawił we Wrocławskim Teatrze Współczesnym Kazimierz Braun, a *Odejście głodomora* (1977) – Helmut Kajzar. Z kolei w Teatrze Polskim Jerzy Grzegorzewski inscenizował prozę i poematy: *Śmierć w starych dekoracjach* (1978) i *Złowiony* (1993).

Do spopularyzowania na świecie sztuk Różewicza przyczynili się dwaj wspomniani wcześniej twórcy. Kajzar, który nazwany został przez poetę „jego reżyserem”⁵, wystawił w 1972 roku w Niemczech *Akt przerywany* i *Stara kobieta wysiaduje* (1974), a w Wielkiej Brytanii – *Śmieszego staruszka* (1977). Kazimierz Braun wyreżyserował w Bułgarii i Stanach Zjednoczonych *Kartotekę* (1978). Amerykańskiej publiczności pokazał jeszcze *Odejście głodomora* (1987), *Przyrost naturalny* (1989) i *Kartotekę rozrzuconą* (2006).

Twórczość Tadeusza Różewicza ma w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich swoje szczególne miejsce. Zakład zawsze dążył do tego, by w zbiorach ossolińskich znalazły się zarówno polskie wydania poezji, dramatów i prozy Różewicza, jak i egzemplarze obcojęzyczne. Zamierzeniem Ossolineum było jednakże nie tylko kompletowanie wydawnictw opatrzonych nazwiskiem poety bądź traktujących o nim. Ważnym celem stało się propagowanie twórczości Różewicza poprzez działalność edukacyjną, naukową i wystawienniczą. Zakład Narodowy niejednokrotnie brał udział w konferencjach naukowych i ekspozycjach temu poświęconych.

Dla biblioteki osoba Różewicza jest ważna jeszcze z jednego powodu. Otóż, jak wyraził to sam poeta w jednym z wywiadów, przez wiele lat był namiętym czytelnikiem. W książkach i wierszach szukał ratunku. Wierzył, że literatura pomoże mu uporać się ze zwątpieniem i rozpaczą, z traumą, jakiej doznał jako młody człowiek

³ K. Braun, T. Różewicz, *Języki teatru*, Wrocław 1989, s. 21.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, s. 5.

w latach okupacji⁶. Wtedy to jako osiemnastoletni młodzieniec wstąpił do Armii Krajowej i przez ponad rok walczył w partyzantce.

Dlatego też przekazanie w darze przez Urząd Miasta pod koniec 2015 roku do zbiorów ZNiO cennych archiwaliów zmarłego poety (rękopisy, książki z osobistymi notatkami, zdjęcia) było kolejnym krokiem, by szerzyć jego wkład w kulturę polską. Niektóre spośród dokumentów można było zobaczyć na wspomnianej wyżej wystawie. Ekspozycję tworzyło 14 plansz rozrzuconych po Ogrodzie Barokowym. Zawierały one druki ulotne ze zbiorów Działu Dokumentów Życia Społecznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, dotyczące przede wszystkim twórczości poety. W głównej mierze były to materiały ze spektakli teatralnych wystawianych w Polsce i na świecie. Najbogatszy zbiór tworzyły obiekty, które treścią nawiązywały do przedstawień realizowanych na deskach scen Wrocławia i Dolnego Śląska. Były to plakaty, afisze, fotografie, zaproszenia, programy, ulotki. Cenne uzupełnienie stanowiły korespondencja i dokumenty, będące drukami wydawanymi przez organizatora na potrzeby premiery czy festiwalu.

Prócz planszy tytułowej i planszy zawierającej biogram poety (zostanie zamieszczony na końcu tej publikacji) większość materiałów odnosiła się do realizacji teatralnych Różewicza nie tylko we Wrocławiu, ale też w innych miastach Polski i na całym świecie. Nie sposób omówić dokładnie wszystkich, warto jednak wspomnieć o kilku.

Na pewno godny uwagi był najstarszy afisz w tym zbiorze: promujący spektakl *Grupa Laokoona*. O jego wyrafinowanej formie graficznej świadczyć może krój czcionki i wybór barw. Pochodził z 14 grudnia 1963 roku. Premiera sztuki odbyła się w Teatrze Polskim we Wrocławiu na Scenie Kameralnej. Rok później, w grudniu, w teatrze studenckim Step w Gliwicach (grał w nim młody Wojciech Pszoniak) miała miejsce prapremiera dramatu *Spaghetti i miecz*, do którego plakat można było obejrzeć na wystawie. Różewicz w rozmowie z Krystyną Nastulaną wyznał:

[...] to jest w pewnym sensie najbardziej mój teatr, ponieważ oni rzeczywiście respektują tekst. A tylko za takie przedstawienie (trzeba powiedzieć – bardzo nieliczne) mogą ponosić odpowiedzialność. Chcę, żeby moje sztuki były grane tak, jak je napisałem⁷.

Graficzną syntezą dramatu okazał się plakat do *Kartoteki* autorstwa Macieja Urbańca z 1973 roku. Autor zastosował grę literą, tworząc w ten sposób pracę będącą kluczem do interpretacji przedstawienia. Z tego samego powodu warte odnotowania były pokazane na wystawie plakaty Andrzeja Klimowskiego. Pierwszy – do *Kartoteki* wystawianej na deskach warszawskiego Teatru Powszechnego w 1984 roku, drugi – do *Przyrostu naturalnego* z 1980 roku, wreszcie trzeci, najstarszy, bo z 1977 roku, do *Odejsia Głodomora*. Praca do dramatu zrealizowanego we Wrocławiu w Teatrze Współczesnym, kojarząca się z *32 puszkami z zupą firmy Camp-*

⁶ Tadeusz Różewicz w rozmowie z Adamem Czerniawskim, [w:] *Wbrew sobie. Rozmowy z Tadeuszem Różewiczem*, oprac. J. Stolarczyk, Wrocław 2011, s. 116.

⁷ Tadeusz Różewicz w rozmowie z Krystyną Nastulaną, [w:] *ibidem*, s. 23.

bell Andy'ego Warhola, swoją treścią nawiązywała do poruszonego problemu konsumpcjonizmu. Odwiedzającym wystawę z pewnością zapadł też w pamięć barwny plakat Edwarda Dwurnika z 1978 roku do przedstawienia *Stara kobieta wysiaduje* oraz mocna w wyrazie praca do *Pułapki* Jana Jaromira Aleksyuna. Spektakl miał swoją odsłonę we wrocławskim Teatrze Współczesnym w 1984 roku. Bogatym zbiorem okazały się materiały dotyczące realizacji *Białego małżeństwa* nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie z kontrowersyjnym plakatem Franciszka Starowieyskiego.

Trzeba zaznaczyć, że na ekspozycji można było zobaczyć drobne druki ulotne, wśród nich: bilety, informatory oraz programy teatralne. Wydawane często na masową skalę, z upływem czasu stały się unikatowymi eksponatami, jak choćby powstały w języku jidysz program *Kartoteki* granej w kwietniu 1965 roku w Tel-Awiiw w Teatrze Zavit w reżyserii Konrada Swinarskiego. Bardzo bogatym zbiorem okazały się fotografie autorstwa znanych wrocławskich fotografików, takich jak: Stefan Arczyński, Grażyna Wyszomirska, Marek Grotowski czy Wojciech Plewiński. Na wystawie można było zobaczyć zdjęcia dokumentujące wybrane przedstawienia. Wiele z nich uchwyciło nie tylko portret aktora, ale też zachowało to, co najszybciej umyka pamięci widza: ekspresję ciała, mimikę twarzy i gest sceniczny.

Na zakończenie warto wspomnieć, że wystawa plenerowa ma swoją kontynuację. Otóż na stronie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w zakładce Działu Dokumentów Życia Społecznego jest cały czas prowadzona przez Andrzeja Kraszę-Lewalskiego internetowa odsłona ekspozycji planszowej⁸ – godna uwagi chociażby z tego względu, że na bieżąco uzupełniana materiałami ze zbiorów, których nie sposób było pokazać w Ogrodzie Barokowym.

BIOGRAM TADEUSZA RÓŻEWICZA

- 1921** Urodził się 9 października w Radomsku. Był drugim (średnim) synem Władysława i Stefanii z Gelbardów.
- 1938** W gimnazjum im. Feliksa Fabianiego w Radomsku uzyskał małą maturę. Dalszą edukację przerwał mu wybuch drugiej wojny światowej.
- 1942** Po półrocznej nauce w tajnej szkole podchorążych Różewicz został zaprzysiężony w Armii Krajowej. Walczył z bronią w rękę od 26 czerwca 1943 do 3 listopada 1944 r. w oddziałach leśnych.
- 1944** Pod pseudonimem „Satyr” wydał zbiór poezji, prozy i humoresek pt. *Echa leśne*.
- 1947** Ukazał się jego właściwy debiut poetycki – *Niepokój*.
- 1949** Z powodu braku perspektyw na własne mieszkanie opuścił Kraków i przeprowadził się do Gliwic, gdzie poślubił poznaną w konspiracji łączniczkę „Filis”, Wiesławę Kozłowską.

⁸ <https://ossolineum.pl/index.php/biblioteka-osolineum/dzialy-i-gabinety/dzial-dokumentow-zycia-spolecznego/tadeusz-rozewicz/> [dostęp: 19 sierpnia 2018].

- 1950** Po rocznym pobycie na Węgrzech Różewicz wrócił do kraju. Na świat przychodzi jego pierwszy syn Kamil, a trzy lata później – Jan. Poeta żył skromnie, z dala od literackiego zgiełku.
- 1959** Różewicz zafascynowany awangardą paryską (Beckett, Ionesco) napisał swój pierwszy dramat – *Kartotekę* (pierwodruk w „Dialogu” w 1960 r.).
- 1968** Przeniósł się z rodziną do Wrocławia. Ukazał się jego zbiór poezji *Twarz trzecia*. Powstał też dramat *Stara kobieta wysiaduje* (prapremiera w 1969 r. w inscenizacji Jerzego Jarockiego we wrocławskim Teatrze Współczesnym).
- 1971** Ossolineum zaczęło wydawać utwory Różewicza, rozpoczynając od *Poezji zebranych*.
- 1976** W „Dialogu” ukazała się jego sztuka *Odejscie Głodomora* według opowiadania Franza Kafki (prapremiera w 1977 r. w inscenizacji Helmuta Kajzara).
- 1984** Wystawiono *Pułapkę* w Teatrze Współczesnym we Wrocławiu w reżyserii Kazimierza Brauna (sztuka o Franzu Kafce, napisana w 1979 r.).
- 1991** Otrzymał doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego.
- 1999** Ukazał się jego tomik poetycki *Matka odchodzi*, za który w 2000 r. przyznano mu Nagrodę Literacką Nike.
- 2011** Został uhonorowany Nagrodą Kulturalną Dolnego Śląska „Silesia”.
- 2013** Uhonorowany tytułem Wielkiego Ambasadora Polszczyzny.
- 2014** Zmarł 24 kwietnia we Wrocławiu.

BIBLIOGRAFIA

1. Kazimierz Braun, Tadeusz Różewicz, *Języki teatru*, Wrocław 1989.
2. Tadeusz Drewnowski, *Walka o oddech. O pisarstwie Tadeusza Różewicza*, Warszawa 1990.
3. Zbigniew Majchrowski, *Różewicz*, Wrocław 2002.
4. Tadeusz Różewicz, *Poezja*, t. 2, Kraków 1988.
5. *Wbrew sobie. Rozmowy z Tadeuszem Różewiczem*, oprac. Jan Stolarczyk, Wrocław 2011.

SŁOWA KLUCZOWE: Tadeusz Różewicz, wystawa, ekspozycja, plakat, afisz, fotografia, druk ulotny, teatr, teatralia, literatura, dramat, spektakl, poezja, kolekcje, zbiory

BARBARA OTFINOWSKA

*THEY CAME TO SEE THE POET... A POSTSCRIPT TO EXHIBITION:
RÓŻEWICZ IN THE COLLECTION
OF WROCŁAW CONTEMPORARY CULTURE DEPARTMENT
AND DOCUMENTS OF SOCIAL LIFE DEPARTMENT*

SUMMARY

The theme of the publication *‘Przyszli żeby zobaczyć poetę...’ Postscriptum do wystawy: ‘Różewicz w zbiorach Gabinetu Kultury Współczesnej Wrocławia i Działu Dokumentów Życia Społecznego ZNiO’* [*‘They Came to See the Poet...’ A Postscript to Exhibition: ‘Różewicz in the Collection of Wrocław Contemporary Culture Department and Documents of Social Life Department’*] is mainly the holdings presented in an open-air exhibition which could be visited in the Baroque Garden from April 29th, 2016 to November 2016. The exhibition was devoted to Tadeusz Różewicz, who deceased 4 years ago, and prepared by Documents of Social Life Department employees. The present paper not only presents selected materials, but also a discussion about them with reference to the poet’s creativity and biography.

KEYWORDS: Tadeusz Różewicz, exhibition, exposition, poster, bill, photography, brochure, theatre, theatre papers, literature, drama, performance, poetry, collections, holdings



1. Otwarcie wystawy „Przyszli żeby zobaczyć poetę...”, Ogród Barokowy ZNiO, 29 kwietnia 2016 (fot. A. Niedźwiecki).